

Т. А. Наваградскі
(Мінск, Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ЭТНІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ТРАДЫЦЫЙНАЙ КУЛЬТУРЫ ЦЫГАНОЎ БЕЛАРУСІ Ў XIX–XX СТАГОДДЗЯХ

Традыцыйная культура заснавана на традыцыі – ўстойлівай этнакультурнай з’яве, якая перадаецца з пакалення ў пакаленне. Для традыцыі характэрна такая рыса як паўтаральнасць. Менавіта гэтым яна адрозніваецца ад з’яў аднаразавых, напрыклад, многіх гістарычных падзей.

Цыганы з’яўляюцца ўнікальным і асаблівым народам, які, не маючы сваёй уласнай этнічнай тэрыторыі і раскіданы па ўсім свеце, тым не менш захаваў сваю традыцыйную культуру. Традыцыі цыганоў Беларусі вывучалі беларускія этнографы XIX – пачатку XX стст. У працах П. М. Шпілеўскага [1], К. Ц. Анікіевіча [2], А. С. Дэмбавецкага [3], А. М. Семянтоўскага [4] апісаны асноўныя элементы матэрыяльнай, духоўнай і сацыяльнай культуры беларускіх цыганоў. У наш час глыбока вывучае культуру цыганоў Беларусі В. Э. Барташ [5]. Яе работы заснаваны не толькі на разнастайных пісьмовых крыніцах, але ў першую чаргу на матэрыялах палявых этнаграфічных даследаванняў, сабраных у месцах кампактнага пражывання цыганскай этнічнай групы. Падчас студэнцкай этнаграфічнай экспедыцыі ў г. п. Ружаны Пружанскага раёна Брэскай вобласці ў 2004 г. намі праводзілася апытанне мясцовых цыганоў па эвалюцыі традыцыйнай культуры на працягу XX ст. [6]

Традыцыі цыганскага народа фарміраваліся пад уплывам вандроўнага ладу жыцця. Большасць прадстаўнікоў цыганскай этнічнай групы на тэрыторыі Беларусі да сярэдзіны XX ст. вялі вандроўны лад жыцця. У зімовы перыяд больш заможныя цыганы заводзілі жывёлагадоўчую гаспадарку, якая забяспечвала іх сем’і неабходнымі прадуктамі харчавання. Менш заможныя цыганы займаліся кавальскім і слясарскім рамяством, а таксама лекаваннем коней. У гэты час цыганы вялі лад жыцця звычайнага вясковага жыхара, а ў пачатку красавіка для іх пачынаўся сезон вандровак і працягваўся да першых замаразкаў (звычайна ў канцы кастрычніка). Асноўным транспартам у час вандровак былі падводы і буды. Табар вандраваў звычайна па звыклым маршруце і размяшчаўся каля вёсак, у лесе побач з праточнымі вадаёмамі. Уладкаваннем лагера займаліся мужчыны.

У сістэме жыццезабеспячэння цыганоў важнае месца займала жывёлагадоўля ў спалучэнні з некаторымі рамеснымі заняткамі і срод-

камі ад выпадковага заробку (гаданні і магічныя практыкі, варажба, дробны крадзеж).

Стравы цыганскай кухні рыхтаваліся з тых прадуктаў, якія цыганы здабывалі ў мясцовых жыхароў. Сярод спосабаў і прыёмаў прыгатавання найбольш распаўсюджаныя варка і жарка на адкрытым агні на вогнішчы. Ва ўмовах вандроўкі яны не рабілі вялікіх запасаў ежы, ім невядомыя кансервацыя і засолка прадуктаў. Улюбёнай ежай цыганоў з'яўляецца свіное сала – сырое, салёнае, смажанае, варанае. Да лакамых страў цыган адносіцца яечня. Найважнейшым прадуктам харчавання з'яўляецца хлеб, сімвал жыцця і дабрабыту. У ежу ўжываюць шмат гародніны, асабліва часныку і цыбулі. Занятак збіральніцтвам дазваляў разнастаіць рацыён харчавання за кошт выкарыстання ў ежу грыбоў і ягад. Некаторыя групы цыган займаліся рыбалоўствам і іх харчовы рацыён папаўняўся рыбай і рыбнымі стравамі. Каніну цыганы не елі, толькі выкарыстоўвалі ў ежу кабылінае малако, часцей за ўсё ў лекавых мэтах для лячэння коклюшу. Смачным лічыўся у цыганоў вараны або тушаны вожык, якога абмазвалі глінай і запякалі на вогнішчы. Падчас экспедыцыйных даследаванняў некаторыя інфарманты паведамілі, што такім чынам прыгатаваны ёж выкарыстоўваўся цыганамі Беларусі ў народнай медыцыне для лячэння страўнікавых захворванняў. У наш час прэстыжнай стравай з'яўляецца печаная курыца. Святочная ежа ў цыган адрозніваецца багаццем і разнастайнасцю. Да святочнага стала пяклі пірагі з макамі і разынкамі, запякалі цэлы свіны кумпяк і рыхтавалі каўбасы, У велізарнай колькасці рыхтавалі прысмакі. У нашы дні для традыцый харчавання цыганоў характэрна перавага тлустай і простаў ў прыгатаванні ежы. Тыя цыганы, якія жывуць у сельскай мясцовасці, навучыліся гатаваць ежу ў рускай печы, а некаторыя па-ранейшаму аддаюць перавагу традыцыйнаму гатаванню на адкрытым агні.

Цыганскі традыцыйны касцюм у яго класічным варыянце, на думку даследчыкаў, склаўся ў XIX ст. [7] Сярод важных этнічных прыкмет жаночага касцюма неабходна адзначыць крой жаночай спадніцы, якая, як правіла, не сшытая па вертыкалі. Такі крой адпавядае канону рытуальнай чысціні, які павінна выконваць жанчына. У якасці аб'рэга цыганкі насілі фартух. Замужняя жанчына ад незамужняй дзяўчыны адрозніваліся галаўным уборам: дзяўчаты хадзілі з распушчанымі валасамі, а жанчыны заўсёды апраналі на галаву стракатыя хусткі. Для элементаў жаночага касцюма характэрна яркая іх расфарбоўка і багацце разнастайных упрыгожванняў. Мужчынскі касцюм цыганоў быў пашыты ў чырвонай каляровай гаме па вугорскім кроі. Беларускі этнограф XIX ст. П. М. Шпілеўскі падрабязна апісаў знешні выгляд цыганскага караля Яна Марцінкевіча, які «насіў жупан з адкладным чырвоным каўняром і зверху жупана

перакінутае праз плячо джупло, гэта значыць нагайку, або бізун, з срэбнай дзяржальняй; акрамя таго, у яго была высокая футравая шапка з чырвонага сукна рознымі шытымі каніцеллю значкамі» [8]. У нашы дні традыцыйны касцюм цыганоў можна ўбачыць у час правядзення фальклорна-этнаграфічных фестываляў і святаў, дзе заўсёды з вялікім поспехам выступаюць самадзейныя калектывы этнічных цыганоў Беларусі.

Цыганы прымалі рэлігію таго народа, сярод якога яны сяліліся, аднак у іх захаваліся перажыткі старажытных магічных і анімістычных вераванняў. Цыганскае насельніцтва Беларусі вызнае толькі хрысціянства, шануючы Бога-Айца і Дзеву Марыю. У цыганоў заўсёды былі іконы з выявай святых, да якіх яны звярталіся з прыдуманымі малітвамі. Цыганы любілі адзначаць найважнейшыя святы – Каляды, Вялікдзень, Сёмуху, Пятра і інш. Падчас гэтых святочных дзён некалькі табараў сустракаліся ва ўмоўленым месцы, разбівалі свае намёты і адзначалі святы з уласцівымі ім непасрэднасцю і шумнай весялосцю.

Вышэйшай мерай пакарання ў цыганоў з’яўляецца рытуальнае апаганьванне, якое азначала выгнанне з абшчыны. Выгнаннем каралі тых цыганоў, якія здзейснілі найбольш сур’ёзныя злачынствы – незварот грашовага доўгу, згвалтаванне. Рытуал апаганьвання у залежнасці ад цяжару правіннасці здзяйсняецца з дапамогай жаночага паяснога адзення, жаночай мачы або дзіцячай бялізны ці абутку. Пасля таго, як над сябрам абшчыны здзейснілі рытуал апаганьвання, ён пераходзіць у катэгорыю «замагіраваных» («нячыстых», «апаганеных») альбо часовых ізгояў. У выключных выпадках вінаватага каралі пажыццёвым апаганеннем.

Жыццё цыганоў карэнным чынам змянілася ў савецкі час. У 20-30-х гг. XX ст. былі створаны ўмовы для пераходу цыган да аселага і працоўнага ладу жыцця, паляпшэння іх эканамічнага і культурнага стану. У 1926 г. пачаў дзейнічаць у Беларусі Усерасійскі саюз цыганоў. У 1927 г. ў сядзібе Міхалова Віцебскага раёна быў створаны першы ў СССР цыганскі калгас “Новае жыццё”, пры якім працавала і пачатковая школа. У 1928–1932 гг. на падставе паўночнага дыялекту была аформлена цыганская пісьменнасць, пачалі выдавацца кнігі і часопісы. У 1931 г. у Маскве адкрыўся цыганскі прафесійны тэатр «Рамэн». У 1930-я гг. ў Віцебску працавала няпоўная цыганская школа. Аднак гэтыя меры ў малой ступені закранулі традыцыйны лад жыцця цыган.

У 1956 г. быў прыняты ўказ “Аб далучэнні да працы цыганоў, якія займаюцца бадзяжніцтвам”. Большасць цыганоў перайшло да аселасці і працоўнага ладу жыцця. У некаторых месцах яны аселі кампактна (Паўночны пасёлак у Мінску, пасёлак Цітаўка каля Бабруйска), у іншых масавае засяленне здарылася пазней (у вёсцы Калодзішчы Мінскі раён). Традыцыйна яны сяліліся на ўскраіне гарадоў або ў прыгарадах [9]. 3

1959 па 1989 г. колькасць цыганскага насельніцтва ў Беларусі пастаянна павялічвалася. Цыганы ў гэты перыяд сталі ў асноўным гарадскімі жыхарамі: крыху больш за 8 тыс. чалавек пражывала ў гарадах, каля 2 тыс. жыло ў вёсках. У цяперашні час найбольш буйныя групы цыганскага насельніцтва пражываюць ва ўсіх абласных цэнтрах, раённых гарадах і мястэчках гарадскога тыпу.

Цыганскія сем'і носяць патрыярхальны ўклад, дзе кіраўніком з'яўляецца мужчына. Жанчына адказвае за эканамічнае забеспячэнне сям'і. У цыганскіх сем'ях амаль заўсёды моцныя роднасныя сувязі, асабліва яны шануюць і паважаюць бацькоў. Жанатыя сыны са сваімі сем'ямі, як правіла, жывуць з бацькамі. Сямейныя канфлікты выносяцца на разгляд савета старэйшын. Пасля смерці бацькоў дзеці носяць жалобу на працягу паўгода, а часам і больш за год. У апошні час прасочваецца тэндэнцыя да стварэння міжнацыянальных шлюбаў, у якіх жонка з'яўляецца цыганкай, а муж беларусам. Інфарманты шлюбнага ўзросту паведамлялі ў экспедыцыі, што хацелі б выйсці замуж за хлопцаў беларусаў, тлумачачы гэта тым, што беларускія мужчыны паважліва ставяцца да сваіх жонак. Сістэма выхавання ў цыганскіх сем'ях грунтуецца на прыярытэце хлопчыкаў: ім з нараджэння надаецца больш увагі, чым дзяўчынкам.

У цяперашні час абсалютная большасць цыганоў Беларусі пражывае ў гарадах і інтэгравана ў сучасную гарадскую культуру, пры гэтым захоўваючы некаторыя элементы традыцыйнага ладу жыцця. З пераходам да аселасці зменам падвергліся ў першую чаргу асноўныя кампаненты матэрыяльнай культуры. Сямейныя традыцыі аказаліся больш устойлівыя да змен, як і некаторыя элементы духоўнай культуры. У месцах кампактнага пражывання цыганоў да нашых дзён захаваў сваю ролю цыганскі суд. Падчас палявых даследаванняў цыганскай этнічнай групы Беларусі было асабліва прыкметна, што нават прадстаўнікі маладога пакалення цыганоў не толькі добра ведаюць традыцыі сваіх продкаў, але і імкнуцца іх захаваць і папулярызаваць.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1 Шпилевский, П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П. М. Шпилевский. – Минск : Польша, 1992. – 251 с.

2 Аникиевич, К.Т. Сенненский уезд Могилевской губернии : опыт описания в географическом, историческом, этнографическом, бытовом, промышленном и статистическом отношениях, с картою уезда, схемою двух озер и рисунками втексте/ К.Т.Аникиевич.–Могилев:Могилевскийгуб.стат.ком.,1907. –[6],148,[1]с.

3 Дембовецкий, А. С. Опыт описания Могилевской губернии в истори-

ческом, физико-географическом, этнографическом, промышленном, сельскохозяйственном, лесном, учебном, медицинском и статистическом отношениях : в 3 кн. / А. С. Дембовецкий. – Могилев-на-Днепре, 1882–1884. – Кн. 1. – [4], 25, 782, [2] с.

4 Сементовский, А. М. Этнографический обзор Витебской губернии / А. М. Сементовский. – СПб. : Тип. М. Хана, 1872. – 69 с.

5 Бартош, О.Э. Традиционная социальная культура цыган Беларуси в конце XX - начале XXI века : автореф. дис. . . канд. исторических наук : 07.00.07 / О. Э. Бартош ; ГНУ “Институт искусствоведения, этнографии и фольклора имени К. Крапивы НАН Беларуси”. – Минск, 2010. – 22 с.

6 Архіў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Ф. 7. Воп. 1. Спр. 1001.

7 Кто живет в Беларуси / А. В. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2012. – 799 с.

8 Шпилевский, П. М. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю / П. М. Шпилевский. – Минск : Польша, 1992. – 251 с.

9 Чаквин, И. В. Цыгане / И. В. Чаквин, О. Э. Бартош // Кто живет в Беларуси / А. В. Гурко [и др.]. – Минск : Беларус. навука, 2012. – С. 658–685.